MIGRATSIYA OQIMLARI SHAROITIDA JINOYATCHILIKNING BUGUNGI HOLATI, TARKIBI VA DINAMIKASINI STATISTIK KO'RSATKICHLAR ASOSIDA BAHOLASH

Panoyev Elshod To‘ymurod o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti,
mustaqil izlanuvchi
https://doi.org/10.5281/zenodo.21814820

Annotatsiya

Mazkur maqolada migratsiya jarayonlarining zamonaviy kriminogen vaziyatga ta'siri statistik va kriminologik yondashuvlar asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda ichki va tashqi migratsiya oqimlari, urbanizatsiya, demografik o'zgarishlar hamda mehnat migratsiyasining jinoyatchilik tarkibi va dinamikasiga ko'rsatadigan ta'siri kompleks baholangan. Jinoyatchilik darajasining vaqt bo'yicha o'zgarishi, hududlar kesimidagi tafovutlar, migratsiya intensivligi hamda alohida turdagi jinoyatlar o'rtasidagi bog'liqlik statistik ko'rsatkichlar orqali tahlil etilgan. Shuningdek, migratsiya natijasida yuzaga keladigan ijtimoiy moslashuv muammolari, bandlik darajasi, daromadlar tafovuti, noqonuniy migratsiya va ijtimoiy nazoratning susayishi kabi omillarning kriminogen xavflarni kuchaytirish mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari migratsiya va jinoyatchilik o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri emas, balki murakkab ijtimoiy-iqtisodiy omillar orqali shakllanuvchi bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi. Maqolada jinoyatchilikni prognozlash, hududiy monitoring tizimini takomillashtirish hamda migratsiya siyosatini kriminologik xavfsizlik bilan uyg'unlashtirish yuzasidan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: migratsiya, ichki migratsiya, tashqi migratsiya, jinoyatchilik, kriminologiya, statistik tahlil, kriminal dinamika, urbanizatsiya, mehnat migratsiyasi, kriminogen vaziyat.

Kirish

XXI asrda migratsiya jarayonlari global rivojlanishning eng muhim demografik va ijtimoiy hodisalaridan biriga aylandi. Xalqaro mehnat bozori kengayishi, iqtisodiy integratsiya, urbanizatsiya, raqamli iqtisodiyot hamda geosiyosiy jarayonlarning jadallashuvi natijasida aholi harakatchanligi keskin ortmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, xalqaro migrantlar soni oxirgi yigirma yil davomida barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etmoqda. Shu bilan bir qatorda mamlakatlar ichidagi ichki migratsiya ham yangi iqtisodiy markazlar shakllanishi natijasida yanada faollashmoqda.

Migratsiya iqtisodiy rivojlanish, mehnat resurslaridan samarali foydalanish va hududlar rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi bilan birga, ayrim hollarda ijtimoiy infratuzilma yuklamasining ortishi, bandlik muammolari, noqonuniy migratsiya, ijtimoiy moslashuvning murakkablashuvi va kriminogen vaziyatning o'zgarishiga ham sabab bo'lishi mumkin. Ayniqsa yirik shaharlar va sanoat markazlarida migratsiya oqimlari aholining zichlashuviga, ijtimoiy nazorat mexanizmlarining zaiflashishiga hamda ayrim turdagi jinoyatlarning ko'payishiga ta'sir qiluvchi omillardan biri sifatida qaralmoqda. Kriminologiya fanida migratsiya va jinoyatchilik o'rtasidagi bog'liqlik yuzasidan turli nazariyalar mavjud. Ba'zi tadqiqotchilar migratsiya jinoyatchilikning bevosita sababi emasligini, aksincha ishsizlik, kambag'allik, ijtimoiy tengsizlik, diskriminatsiya, ta'lim darajasi va urbanizatsiya kabi omillar bilan birgalikda kriminogen vaziyatga ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydilar. Shu sababli zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda migratsiya omili ko'p faktorli statistik modellar asosida baholanmoqda. O'zbekistonda ham so'nggi yillarda iqtisodiy islohotlar, hududlararo mehnat resurslari harakati, tashqi mehnat migratsiyasining kengayishi hamda urbanizatsiya

jarayonlarining jadallashuvi migratsiya oqimlarini sezilarli darajada faollashtirdi. Natijada ayrim hududlarda jinoyatchilikning tarkibiy ko'rsatkichlari ham o'zgarib bormoqda. Ayniqsa mulkiy jinoyatlar, firibgarlik, kiberjinoyatlar, noqonuniy migratsiya bilan bog'liq huquqbuzarliklar va uyushgan jinoyatchilikning ayrim ko'rinishlarini chuqur statistik tahlil qilish zarurati yuzaga kelmoqda.

Metodologiya. Mazkur tadqiqot migratsiya oqimlari sharoitida jinoyatchilikning bugungi holati, tarkibi va dinamikasini statistik ko'rsatkichlar asosida kompleks baholashga qaratilgan. Tadqiqot metodologiyasi zamonaviy kriminologik, statistik va ijtimoiy tadqiqot usullarining integratsiyasiga asoslanib ishlab chiqildi. Tadqiqotda migratsiya va jinoyatchilik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash uchun tizimli, qiyosiy, statistik hamda analitik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy asosini kriminologiyaning ijtimoiy dezorganizatsiya nazariyasi, ratsional tanlov nazariyasi, ekologik yondashuv hamda zamonaviy migratsiya nazariyalari tashkil etdi. Ushbu nazariyalar migratsiya oqimlari ta'sirida yuzaga keladigan demografik va ijtimoiy o'zgarishlarning jinoyatchilikka ko'rsatadigan ta'sirini ilmiy jihatdan izohlash imkonini beradi. Shuningdek, tadqiqot davomida jinoyatchilikning hududiy farqlanishi, urbanizatsiya darajasi, aholi zichligi, bandlik holati va migratsiya intensivligi o'rtasidagi bog'liqlik kompleks tarzda baholandi.

Empirik tahlil uchun O'zbekiston Respublikasi huquqni muhofaza qiluvchi organlarining ochiq statistik ma'lumotlari, migratsiya jarayonlari bo'yicha rasmiy hisobotlar, davlat statistika organlari ma'lumotlari, xalqaro tashkilotlar, jumladan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Xalqaro Migratsiya Tashkiloti (IOM), Jahon banki va boshqa xalqaro institutlarning statistik bazalaridan foydalanish nazarda tutildi. Tadqiqotda 2019–2025-yillar oralig'idagi statistik ma'lumotlar dinamik qatorlar ko'rinishida tahlil qilinib, migratsiya oqimlarining vaqt davomida jinoyatchilik ko'rsatkichlariga ta'siri baholandi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy usullar qo'llanildi:

- **Tizimli tahlil usuli** – migratsiya va jinoyatchilik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni yaxlit tizim sifatida o'rganish uchun;
- **Qiyosiy-huquqiy usul** – O'zbekiston va xorijiy davlatlar tajribasini taqqoslash orqali migratsiya siyosati hamda jinoyatchilik profilaktikasining samarali mexanizmlarini aniqlash uchun;
- **Statistik tahlil usuli** – jinoyatchilikning mutlaq, nisbiy va o'rtacha ko'rsatkichlarini hisoblash hamda ularning dinamikasini baholash uchun;
- **Dinamik qatorlar tahlili** – jinoyatchilik darajasining yillar bo'yicha o'zgarish tendensiyalarini aniqlash uchun;
- **Strukturaviy tahlil** – jinoyatlar tarkibidagi ulushlar va ularning migratsiya jarayonlari bilan bog'liqligini baholash uchun;
- **Korrelyatsion tahlil** – migratsiya intensivligi va jinoyatchilik ko'rsatkichlari o'rtasidagi statistik bog'liqlik darajasini aniqlash uchun;
- **Grafik va jadval usuli** – olingan natijalarni vizual ifodalash hamda ularning tahlilini osonlashtirish uchun.

Tadqiqotning asosiy ko'rsatkichlari sifatida quyidagilar tanlandi: umumiy jinoyatchilik darajasi (har 100 ming aholiga nisbatan), migratsiya saldosi, ichki migratsiya hajmi, tashqi mehnat migratsiyasi ko'lami, urbanizatsiya darajasi, ishsizlik ko'rsatkichi, aholi zichligi, mulkiy jinoyatlar ulushi, zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlar, iqtisodiy jinoyatlar, kiberjinoyatlar hamda migratsiya qoidalarini buzish bilan bog'liq huquqbuzarliklar. Statistik ma'lumotlarni qayta ishlash jarayonida deskriptiv statistika usullaridan foydalanildi. Jumladan, o'rtacha qiymat, maksimal va minimal ko'rsatkichlar, o'sish sur'ati, mutlaq va nisbiy o'zgarishlar, strukturaviy ulushlar hamda variatsiya ko'rsatkichlari hisoblandi. Shuningdek, migratsiya oqimlari va jinoyatchilik dinamikasi o'rtasidagi bog'liqlikni baholash uchun korrelyatsiya koeffitsienti hamda regressiya tahlili elementlaridan foydalanish nazarda

tutildi. Bu yondashuv migratsiya omilining jinoyatchilikka ta'sirini boshqa ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan birgalikda baholash imkonini beradi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari migratsiya oqimlari va jinoyatchilik o‘rtasidagi bog‘liqlikni baholashda bir tomonlama yondashuv yetarli emasligini ko‘rsatdi. Statistik tahlillar shuni tasdiqlaydiki, migratsiyaning o‘zi jinoyatchilikning bevosita sababi hisoblanmaydi. Jinoyatchilik darajasining o‘zgarishi, avvalo, migratsiya bilan birga yuzaga keladigan ijtimoiy-iqtisodiy omillar, jumladan, ishsizlik, daromadlar tafovuti, urbanizatsiya sur’atlari, ijtimoiy moslashuv darajasi, ta’lim sifati hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatining samaradorligi bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu sababli migratsiya va jinoyatchilik o‘rtasidagi munosabatni ko‘p omilli kriminologik model asosida tahlil qilish ilmiy jihatdan asosli hisoblanadi. Tadqiqot davomida migratsiya oqimlari yuqori bo‘lgan hududlarda ayrim turdagi jinoyatlar, xususan, mulkiy jinoyatlar, firibgarlik, noqonuniy iqtisodiy faoliyat va kiberjinoyatlar ulushining ortish tendensiyasi kuzatilishi mumkinligi aniqlandi. Biroq ushbu holat barcha hududlarda bir xil namoyon bo‘lmaydi. Bandlik darajasi yuqori, ijtimoiy infratuzilmasi rivojlangan va huquqni muhofaza qilish tizimi samarali ishlaydigan hududlarda migratsiya oqimlarining ortishi jinoyatchilik darajasiga sezilarli salbiy ta’sir ko‘rsatmasligi kuzatiladi. Bu esa migratsiyaning salbiy oqibatlari davlat boshqaruvi sifati hamda ijtimoiy integratsiya mexanizmlariga bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi. Hududlar kesimidagi tahlillar migratsiya intensivligi va urbanizatsiya darajasi o‘rtasida yaqin bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatdi. Aholi zich joylashgan yirik shaharlarda iqtisodiy imkoniyatlarning kengligi migratsiya oqimlarini jalb qilsa-da, infratuzilmaga tushadigan yuklama, uy-joy muammolari, norasmiy bandlikning kengayishi hamda ijtimoiy nazoratning nisbatan susayishi ayrim turdagi huquqbuzarliklarning ko‘payishiga sharoit yaratishi mumkin. Shu bois migratsiya siyosatini hududiy rivojlanish strategiyalari bilan uyg‘unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari migratsiya oqimlari va jinoyatchilik o‘rtasidagi bog‘liqlik murakkab hamda ko‘p omilli xususiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Migratsiyaning o‘zi jinoyatchilikning bevosita sababi bo‘lmasdan, uning ta’siri asosan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, bandlik darajasi, urbanizatsiya va ijtimoiy moslashuv omillari orqali namoyon bo‘ladi. Statistik tahlillar migratsiya intensivligi yuqori bo‘lgan hududlarda ayrim turdagi jinoyatlar tarkibi va dinamikasida sezilarli o‘zgarishlar kuzatilishini tasdiqladi. Shu bois migratsiya va jinoyatchilik ko‘rsatkichlarini yagona statistik monitoring tizimi asosida muntazam tahlil qilib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, migrantlarning ijtimoiy integratsiyasini kuchaytirish, qonuniy bandligini ta’minlash hamda profilaktik chora-tadbirlarni hududlar kesimida takomillashtirish kriminogen xavflarni kamaytirishga xizmat qiladi. Kelgusida sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (Big Data) va geoinformatsion texnologiyalar asosida migratsiya jarayonlarini prognozlash jinoyatchilikning oldini olish samaradorligini yanada oshirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. (2024). World Migration Report 2024. Geneva: International Organization for Migration, pp. 1–340.
2. International Organization for Migration. (2024). World Migration Report 2024. Geneva: IOM, pp. 15–286.
3. United Nations Office on Drugs and Crime. (2023). Global Study on Homicide 2023. Vienna: UNODC, pp. 1–198.
4. Shaw, C. R., & McKay, H. D. (1942). Juvenile Delinquency and Urban Areas. Chicago: University of Chicago Press, pp. 3–312.
5. Sampson, R. J., & Groves, W. B. (1989). Community structure and crime: Testing social-disorganization theory. American Journal of Sociology, 94(4), 774–802.